

Pregar i meditar a la Catalunya del Cinc-cents: Ignasi de Loiola i la *devotio moderna* montserratina

DIEGO SOLA
Universitat de Barcelona

Resum

Aquesta comunicació reconstrueix, a la llum de les fonts escrites, l'ambient espiritual que el fundador dels jesuïtes, Ignasi de Loiola, va trobar en arribar a Montserrat el 1522, un període marcat encara per l'abadiat de García Jiménez de Cisneros (1493-1510). Al cenobi benedictí va entrar en contacte amb els autors devocionals montserratins, membres d'una escola espiritual amb l'oració mental com a metodologia, clarament inspirada en la *devotio moderna* nascuda als Països Baixos, de la qual Cisneros en fou seguidor. A la segona part del text, es proposa una relectura dels *Exercicis Espirituals* com un manual de perfeccionament personal amb influències dels títols que formaven part del repertori devocional dels monjos montserratins. Una visió que, al seu torn, ens proporciona un retall de com es pregava i meditava en un dels principals centres religiosos de la Catalunya del segle XVI.

Paraules clau: Espiritualitat benedictina, *Devotio moderna*, Ignasi de Loyola, García Jiménez de Cisneros.

Resumen

Esta comunicación reconstruye, a la luz de las fuentes escritas, el ambiente espiritual que el fundador de los jesuitas, Ignacio de Loyola, encontró al llegar a Montserrat en 1522, un período marcado todavía por el abadiato de García Jiménez de Cisneros (1493 a 1510). En el cenobio benedictino entró en contacto con los autores devocionales montserratinos, miembros de una escuela espiritual con la oración mental como metodología, claramente inspirada en la *devotio moderna* nacida en los Países Bajos, de la que Cisneros fue seguidor. En la segunda parte del texto, se propone una relectura de los *Ejercicios*

Espirituales como un manual de perfeccionamiento personal con influencias de los títulos que formaban parte del repertorio devocional de los monjes de Montserrat. Una visión que, a su vez, nos proporciona un retrato de cómo se oraba y meditaba en uno de los principales centros religiosos de la Cataluña del siglo XVI.

Palabras clave: Espiritualidad benedictina, *Devotio moderna*, Ignacio de Loyola, García Jiménez de Cisneros.

Abstract

This paper analyzes, through the literary sources, the spiritual environment that Ignatius of Loyola, the founder of the Jesuits, found upon arriving in Montserrat in 1522, a period still marked by the abbot of García Jiménez de Cisneros (1493 to 1510). In the Benedictine monastery he came into contact with the montserratian devotional authors, members of a spiritual school with mental prayer as a methodology, clearly inspired by the *devotio moderna* born in the Netherlands, of which Cisneros was a follower. In the second part of the text, a rereading of the *Spiritual Exercises* is proposed as a manual of personal improvement with influences of the titles that were part of the devotional repertoire of the monks of Montserrat. A vision that, in turn, gives us a portrait of how one prayed and meditated in one of the main religious centers of 16th century Catalonia.

Keywords: Benedictine spirituality, *Devotio moderna*, Ignatius of Loyola, García Jiménez de Cisneros.

1. Introducció

A finals del segle XV l'abadia benedictina de Montserrat es va convertir en un dels principals focus de renovació espiritual de la península Ibèrica. La decisió del rei Ferran II de posar el monestir sota l'obediència de la Congregació de San Benito de Valladolid, per tal de reformar Montserrat i promoure una vida religiosa més observant, va su-

posar l'arribada d'un nou prior, subjecte a l'abat de Valladolid: García Jiménez de Cisneros (Cisneros, 1455-56-Montserrat, 1510). Cisneros, cosí-germà del cardenal Francisco Jiménez de Cisneros, el gran col·laborador dels Reis Catòlics, va arribar a Montserrat amb tretze monjos val·lisoletans més el juny de 1493 i prengué possessió del monestir com a prior, esdevenint abat el 1499. Tal i com va escriure l'historiador, cardenal i monjo de Montserrat Anselm Albareda,

Les seves guspies eixides del Claustre calaren foc lluny del Monestir, i encengueren en molts cors el desig de la perfecció cristiana i de la santificació pròpia mitjançant la pràctica dels Exercicis Espirituals. Hom pot parlar positivament de l'Escola ascètica cisneriana, el deixeble més excels de la qual ha estat Sant Ignasi de Loyola [...].¹

Albareda apunta a una característica essencial de l'abadiat de Cisneros, la creació d'una escola espiritual o *ratio studiorum* ascètic, que hauria tingut com a manual de referència l'*Exercitatorium vitae spiritualis* o *Exercitatorio de la vida espiritual*, editat simultàniament en llatí i castellà a l'impremta montserratina l'any 1500. Incardinat dins la tradició de la *devotio moderna* amb una nova proposta d'oració mental, l'*Exercitatorio* va tenir un recorregut editorial important dins la literatura d'espiritualitat del segle XVI per ell mateix i per l'elaboració d'una compilació del mètode de pregària cisneriana en el *Compendio breve de Exercicios espirituales*, obra anònima però sortida d'un monjo de la mateixa escola espiritual de Montserrat, redactada en un moment indefinit entre la mort de l'abat, el 1510, i la seva publicació impresa, el 1555.² L'aparició d'aquests manuals de perfeccionament personal mitjançant la pregària,

1. Anselm M. ALBAREDA, *Història de Montserrat*, Montserrat, Monestir de Montserrat, 1931, p. 99.

2. Francisc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, «La impremta i el llibre a Montserrat (segles XV-XIX)», dins Francisc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, Josep MASSOT I MUNTANER i Josep FAULÍ, *Cinc-cents anys de Publicacions de l'Abadia de Montserrat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, p. 36.

la meditació i la contemplació dibuixen la imatge d'un Montserrat que en el tombant del segle XV al XVI va esdevenir un focus espiritual-ascètic amb origen també en la fama dels seus confessors. Així, Ignasi de Loiola (Loiola, Guipúscoa, 1491-Roma, 1556), arribà a Montserrat el 1522 i s'endinsà en l'espiritualitat benedictina del santuari de la mà de Dom Juan Chanon, el monjo que el va confessar i que va guiar les seves primeres passes després de l'experiència de conversió del soldat en home disposat a seguir Crist. En aquest procés, Ignasi va començar a escriure a Manresa els *Exercicios espirituales* (1523), recollint i incorporant elements de la tradició espiritual eremítica i monàstica occidental, entre els quals l'escola montserratina tindria un paper important.

Aquesta ha estat una premissa no convenientment estudiada fins fa pocs anys. L'afirmació del P. Albareda i, anys més tard, del gran estudiós de la vida i obra de Cisneros, el també monjo de Montserrat i historiador Cebrià Baraut, que assenyala efectivament l'impacte de l'obra cisneriana en l'espiritualitat ignasiana,³ compta més recentment amb estudis que comparen la literatura de l'abat de Montserrat i els *Exercicios* de Sant Ignasi, com és el cas dels treballs de Xavier Melloni, que situa l'anònim *Compendio breve de Exercicios Espirituales* montserratí com a pont entre l'escola d'oració mental de Cisneros i l'espiritualitat ignasiana.⁴ Les transferències entre la tradició espiritual baix

3. «Con todo, si el nombre de García de Cisneros ha sido incluido entre las grandes figuras del monaquismo contemporáneo, ello no se debe tanto a las actividades externas [...], como al extenso y fecundo magisterio espiritual ejercido personalmente y a través de sus escritos. Magisterio que en Montserrat cristaliza en la creación de una auténtica escuela ascética [...]. Las congregaciones benedictinas de Portugal, de Austria y Bohemia, y el caso individual de San Ignacio de Loyola, son los más salientes [...]». A Cebrià BARAUT, *Obras completas. García Jiménez de Cisneros*, vol. I, Barcelona, Abadía de Montserrat, 1965, pp. 4-5.

4. *Compendio breve de Ejercicios Espirituales. Un monje de Montserrat (siglo XVI)*, estudi introductor i notes de Xavier MELLONI, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2006. Vegeu també Xavier MELLONI, «Los ejercicios en la tradición de Occidente», *Eides*, 23 (1997), pp. 1-36.

medieval i de la primera modernitat i l'espiritualitat del fundador de la Companyia de Jesús van ser estudiades també pel P. Miquel Batllori⁵, que sobre l'escola espiritual montserratina, va explicar, en el primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya que,

Al segle XVI Catalunya no pot presentar cap gran nom d'espiritualitat humanista o renaixentista..., però té –bé que d'extracció castellana i d'arrels neerlandeses– el centre més important peninsular de la *devotio* moderna en el Montserrat de l'abat García de Cisneros.⁶

Amb la present comunicació presentem un retrat de l'atmosfera espiritual del Montserrat dels abadiats de Cisneros i del seu successor, Pere de Burgos (Burgos, 1460 – Esparreguera, 1536) a partir de la producció literària monàstica. D'altra banda, per bé que l'espai no ens permet aprofundir-hi, assenyalarem alguns dels elements que permeten l'estudi de la transferència de la *devotio* moderna montserratina a l'espiritualitat ignasiana.

2. Fonts i orígens de l'escola espiritual de Montserrat

Com a monestir benedictí, la comunitat de monjos de Montserrat s'ha regit des de la seva fundació i fins el dia d'avui per la Regla de Sant Benet (RB), un text del segle VI en el qual Benet de Núrsia establia els fonaments d'una escola espiritual «del servei diví» (RB Pròleg, 45). En la vida del monjo, l'adoració i contemplació de Déu és el centre, expressada en la pràctica de la pregària. Benet va prestar especial atenció a l'actitud que els religiosos havien d'observar en la pregària. Hi dedica

5. Vegeu Miquel BATLLORI, *Les reformes religioses al segle XVI*, ed. dir. E. Duran, coord. J. Solervicens, València, Edicions Tres i Quatre, 1996.

6. Miquel BATLLORI, «Temes i problemes de la història religiosa», *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 1984, p. 377.

un breu però precís capítol, amb una instrucció final sobre la que García Jiménez de Cisneros i Ignasi de Loiola edificaran el seu mètode de pregària:

Creiem que Déu és present a tot arreu i que els ulls del Senyor en tot lloc esgarden els bons i els dolents; però això, creguem-ho sobretot sense cap mena de dubte, quan som a l'ofici diví.

Per tant, recordem-nos sempre d'allò que diu el profeta: *Serviu el Senyor amb temor*; i encara: *Salmegeu amb gust*; i: *Us vull cantar a la presència dels àngels*. Així, doncs, considerem com cal estar a la presència de la divinitat i dels seus àngels, i mantinguem-nos de tal manera a la salmòdia, que el nostre pensament estigui d'acord amb la nostra veu.⁷

«*Ut mens concordet voci nostrae*». La prescripció final de Sant Benet alerta els monjos contra el risc de distracció i la vivència rutinària de la pregària, una realitat ineludible en la quotidianitat dels monestirs. La concentració esdevenia clau per una pregària reeixida. Davant del risc d'un ofici diví mecànic i poc sentit, els tractadistes de l'oració mental, com Jiménez de Cisneros, van construir una metodologia de la pregària que tenia fonaments en l'espiritualitat monàstica medieval d'arrels eremítiques. Així, un precedent havia estat l'obra escrita del cartoixà Guigó II (mort el 1192), prior de la Chartreuse, casa principal d'un orde religiós inspirat en l'ideal eremita de Bru de Colònia (1030-1101). En el seu escrit *Scala claustralium*, traduït habitualment com *L'escala dels monjos*, Guigó va presentar un camí de vida contemplativa recolzat en els quatre graons d'una escala: lectura de la Bíblia, meditació, pregària i contemplació.⁸

7. RB 19, traducció en català de Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981.

8. MELLONI, «Los ejercicios en la tradición de Occidente», p. 14. Segons el prior cartoixà, «La *lectura* és l'estudi atent de les Escriitures fet amb la màxima atenció. La *meditació* és una operació mental que investiga el coneixement de la veritat oculta amb l'ajut de la pròpia raó. L'*oració* és una aplicació devota del cor a Déu per fugir del mal i assolir el bé. La *contemplació* és una elevació de l'ànima a Déu per damunt d'ella

La *devotio* moderna, de la que Cisneros en va ser creador i difusor, pouava en una llarga tradició espiritual medieval. El propi concepte és complex de ser explicat. Albert G. Hauf proposa la definició de Regnerus R. Post com una de les més autoritzades: un moviment religiós iniciat el 1379 per Geert Groote, diaca de l'Església neerlandesa, que «es va propagar per diversos conductes (els «Germans de la Vida Comuna» i els canonges agustins de la congregació de Windesheim), fins avançat el segle XVI [...]».⁹ Davant d'una dinàmica escolàstico-aristotèlica en la vivència de la fe, la *devotio* de finals de l'edat mitjana i la primera edat moderna recuperava el sentit més agustinian i platònic del fet religiós, posant l'experiència de Crist i la seva imitació, a partir d'una proposta contemplativa i introspectiva, en el centre de la vida del fidel batejat. Una proposta no només per a consagrats sinó, també, per a laics. García Jiménez de Cisneros va tenir ocasió d'entrar en contacte amb la nova literatura devocional del nord d'Europa, en motiu del seu viatge el 1496 a la cort francesa com a representant de Ferran II. Allà va conèixer l'obra de Jan Mombaer (Brussel·les, 1460 - París, 1501) *Rosetum exercitiorum spiritualium*, publicada el 1494. Cebrià Baraut assenyala com aquest viatge diplomàtic va acabar sent un viatge instructiu per al religiós benedictí,¹⁰ que va trobar en l'exercitatori de Mombaer el manual definitiu de la *devotio* moderna del moment i va instruir-lo en el mètode de l'oració mental que més tard el portaria a escriure l'*Exercitatorio de la vida espiritual* i a crear, amb la seva obra i amb els treballs dels seus deixebles, una escola espiritual montserratina.

mateixa, en la qual gusta els gaudis de la dolcesa eterna. Feta la descripció dels quatre graons, ens queda per veure quines són les nostres obligacions sobre cada un d'ells», a *Textos cartoixans primitius*, traducció de Jaume Fàbregas, vol. 56 de la Col·lecció Clàssics del Cristianisme, Barcelona, Edicions Proa, 1995, p. 170. Les cursives per assenyalar els quatre esglaons de l'escala espiritual de Guigó són nostres.

9. Albert G. HAUF, «L'espiritualitat catalana medieval i la "devotio moderna"», dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1980, pp. 86-87.

10. BARAUT, *Obras completas. García Jiménez de Cisneros*, I, p. 21.

3. *García Jiménez de Cisneros, l'oració mental i l'Exercitatorio de la vida espiritual*

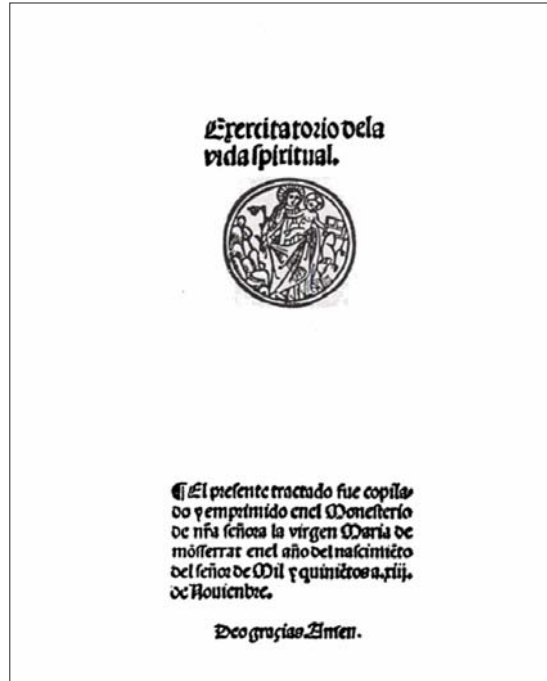


Fig. 1. Primera edició de l'*Exercitatorio de la vida espiritual*,
imprès a Montserrat el novembre de 1500

En les lectures i els llibres adquirits a França, portats després a la biblioteca montserratina (i alguns d'ells reimpressos a la impremta del monestir), García Jiménez de Cisneros va trobar un model didàctic d'instrucció personal i religiosa, basat en una exposició instructiva en forma d'exercicis d'una metodologia per pregar i meditar que permetia a l'exercitant imitar l'exemple de Crist. Així, en elaborar el seu propi manual, que dirigia als seus monjos, Cisneros presentava el mètode en una exposició senzilla des del mateix començament del text:

[...] En este libro, hermanos muy amados, tractaremos cómo el exercitador y varón devoto se ha de exercitar según las tres vías que son dichas

Purgativa

Iluminativa

Unitiva

Y cómo por ciertos y determinados ejercicios, según los días de la semana,

Meditando,

Orando,

Contemplando,

ordenadamente podrá subir a alcanzar el fin deseado, que es ayuntar el ánima con Dios, lo qual es dicho de los sanctos verdadera y no conocida sabiduría.¹¹

Com ha assenyalat Melloni, l'originalitat de l'obra de Cisneros rau en què l'objecte de contemplació era la mateixa vida de Crist.¹² El religiós així ho explicava en un capítol dedicat a justificar la importància que el monjo reservés –i sistematitzés un horari endreçat– hores de la seva jornada als exercicis de pregària i meditació: «Ca la vida del salvador, y su muerte y pasión, es assí como una puerta para entrar al amor de la divinidad».¹³ L'entrada en l'amor de Déu corresponia amb la fase i camí final («unitiva»), on es meditaria sobre les perfeccions i lloança de Déu, en el que esdevenia un escenari contemplatiu final, havent estat prèviament precedit d'un camí per les pors i els temors –la penitència, exercitada en la «vía purgativa»–, quedant en el mig totes aquelles *matèries*, en expressió de Cisneros, pertanyents als beneficis de Déu –la «vía iluminativa». L'oració mental esdevenia el mètode per tal que el fidel s'unís amb Déu, entesa com una forma de relació directa amb ell a través de l'oració meditativa, que permetria reflexionar sobre la pròpia existència, les febleses i els dons rebuts, i sobre com la voluntat de Déu

11. GARCÍA JIMÉNEZ DE CISNEROS, *Exercitatorio de la vida spiritual*, dins BARAUT, *Obras completas. García Jiménez de Cisneros*, II, p. 90.

12. MELLONI, «Los ejercicios en la tradición de Occidente», p. 6.

13. JIMÉNEZ DE CISNEROS, *Exercitatorio de la vida spiritual*, p. 124.

podia acomplir-se en la pròpia vocació, discernint allò que Déu esperaria de cadascun dels seus fills. Tal i com escriuria el jesuïta Melchor de Villanueva anys més tard al *Libro de la oración mental* (1608), només hi ha dues menes d'oració, «vocal y mental», seguint la proposta del franciscà Sant Bonaventura (1218-1274):

Los doctores que tratan de esta materia, ponen diversas maneras de oracion, [...] pero todas ellas se reducen a dos, que son oracion vocal, y mental. San Buenaventura en el libro que escrivio del progreso de la religion, tratando de la oracion, las divide en estas dos partes, aunque de la vocal pone dos modos diferentes: el primero dize que es quando rezamos hymnos, y otras oraciones [...]. El otro modo de orar vocalmente, dize San Buenaventura, es quando en la oracion hablamos con Dios con palabras q las da el coraçon, como quando hablamos familiarmente con Dios con proprias palabras (...). Quanto a la otra manera de orar, que es mental, dize san Buenaventura, que es quando callando con la boca, el coraçon habla con Dios, y se manifiesta sus desseos: como quando interiormente amamos o adoramos a Dios [...].¹⁴

García Jiménez de Cisneros havia arribat al cenobi benedictí el 1493 i, des d'aleshores, es va proposar una reforma dels costums i la vida conventual, seguint la voluntat dels reis Ferran i Isabel. El programa reformista de Montserrat, una vegada unit el monestir català a la Congregació de Valladolid, es concretava en dos objectius: el restabliment de la vida comunitària i l'extensió de la pràctica de l'oració mental,¹⁵ aquest darrer punt concebut com el millor camí per acomplir allò que Sant Benet volia dels seus monjos en l'escola de l'ofici diví: «que el nostre pensament estigui d'acord amb la nostra veu». La reforma montserratina es va plasmar en un document excepcional sobre l'organització i actualització de la vida religiosa, escrit pel mateix Cisneros.

14. Melchor de VILLANUEVA, *Libro de la oración mental*, Toledo, Pedro Rodríguez, impresor, 1608, fols. 4r-6v.

15. BARAUT, *Obras completas. García Jiménez de Cisneros*, I, p. 15.

Ja des de l'inici del seu priorat, el monjo castellà va treballar en el que acabarien sent la concreció reformada de la vida benedictina al Montserrat del Cinc-cents: les *Constituciones de los monjes*. És un més dels estatuts de règim intern que el prolífic reformador va elaborar, com la constitució dels donats, el reglament dels escolans del monestir, o les *Constituciones de los hermitaños*, dedicada aquesta darrera a posar ordre en el desgavell d'ermitans a la muntanya i les dificultats per sotmetre'ls a l'obediència al monestir i el seus superiors.

La constitució dels monjos recull l'interès i determinació de l'abat Cisneros de fixar un programa d'estudis concret per als monjos novicis, encaminat a assolir l'objectiu d'una comunitat unida i *sincronitzada* de veu i d'esperit en la pregària. Així, en el capítol dedicat a la formació dels novicis, llegim com l'*Exercitatorio de la vida espiritual* s'introdueix com a manual de memorització obligatòria en alguns passatges. La proposta formativa de Cisneros era més àmplia i connectava amb el que, com veurem després, va constituir la base penitencial sobre la que es fonamenta l'espiritualitat ignasiana:

[...] para que puedan ordenar bien sus confesiones y reducir a la memoria toda su vida pasada, les de [el mestre de novicis] Confessionarios por donde lo estudien, y en ninguna otra cosa los ocupe fasta que se acaben de confessar, [...]

Sabido esto bien, enséñeles las meditaciones de la vida purgativa según están en el Exercitatorio desde el capítulo XII fasta el XIX, las quales les faga dar en lección assí como faze el convento, y trabaie porque las sepan muy bien, y fágales ejercitarse en ellas assí después de completas como después de maytines, y fasta que sean en ellas muy bien ejercitados, no les consienta passar a los otros ejercicios. Pero, porque los novicios no ternán todos al principio espíritu para estar tanto como el convento en oración mental, déveles compartir aquell tiempo parte en lección y parte en meditación, según cognosciere que cada uno podrá mejor aprovechar.¹⁶

16. JIMÉNEZ DE CISNEROS, *Exercitatorio de la vida espiritual*, p. 529.

Els capítols als que fa referència Cisneros organitzen la setmana en el conjunt de meditacions de la via purgativa (la primera de les tres, que esdevé la fase penitencial, precisament amb el propòsit de conversió dels monjos joves que han entrat a la comunitat), fent memòria a l'entorn dels pecats, de la mort, de l'infern, del judici, de la passió, de la Mare de Déu i de la glòria, set blocs de meditació per als set dies de la setmana. Com els autors en els que Cisneros es va inspirar, com el mateix Jan Mombaer, però molt especialment Sant Bonaventura, el benedictí institueix l'oració mental com a mètode principal per a crear les condicions de fervor i moure els monjos a veritable conversió dels seus costums i formes de vida.¹⁷

L'abat va trobar en l'impremta una eina fonamental per a la seva reforma. El Montserrat de l'entorn de l'any 1500 no es pot entendre sense la irrupció de l'invent. Com va escriure el P. Francesc Xavier Altés, «per posar a l'abast dels monjos de la congregació val·lisoletana tots aquests textos fonamentals de la seva escola d'oració metòdica, Cisneros, empenedor com era, pensà en la impremta».¹⁸ Cisneros va rebre l'encàrrec de la Congregació d'editar les publicacions pròpies dels benedictins val·lisoletans i els seus monestirs, com Montserrat a partir de 1493. A tal efecte, va contactar amb Joan Rosenbach, prevere d'origen alemany, i expert tipògraf que, després de treballar a Barcelona, va traslladar-se a Tarragona, amb el que el benedictí finalment va haver de contractar els serveis de Joan Luschner, que va començar a imprimir directament a Montserrat el 4 de febrer de 1499. Els llibres, amb

17. Les fonts en les que beu el *Exercitatorio* són múltiples. Escriu Melloni: «Destacan sobre todo cinco autores: San Buenaventura [...], Hugo de Balma (2ª mitad del s. XIII), Juan Gersón (1363-1429), Gerardo de Zutphen (1367-1398) y Juan Mombaer (o Mauburnus) (+ 1502). De los dos primeros, Cisneros tomó el esquema clásico de las tres vías (purgativa, iluminativa y unitiva); de Gersón, muchos de los consejos y de las consideraciones sobre la oración y la vida contemplativa; de Zutphen y Mombaer, la presentación metódica de la vida espiritual, propia de la *Devotio Moderna*», a MELLONI, «Los ejercicios en la tradición de Occidente», p. 6.

18. ALTÉS I AGUILÓ, «La impremta i el llibre a Montserrat (segles XV-XIX)», p. 16.

tiratges que arribaven al miler d'exemplars per títol, eren majoritàriament espirituals (com el seu *Exercitatorio*, o el *Directorio para las Horas Canónicas*, que sistematitzava meditacions per la salmòdia i els oficis de la litúrgia de les hores), i no pas litúrgics (com ara missals, antifonaris, llibres de cant, etc.),¹⁹ amb el que el tiratge i els títols enviats a premsa palesen un cop més el programa de govern de l'abat, decidit a fer del monestir un centre d'espiritualitat reformada des del que transformar també l'orientació d'altres cenobis.

4. L'escola espiritual de pregària a l'entorn de l'abat Cisneros

L'obra de Cisneros com un autor característic de la *devotio* moderna no va ser, però, solitària. Són altres els treballs que s'uneixen a la creació de tractats devocionals i d'oració mental, alguns d'ells adaptant la proposta cisneriana a la pregària dels laics. És el cas de l'obra anònima *Considerations molt utils y devotes en que se demostren les obres de la creatio redemptio y justificatio*, que el P. Altés atribueix al monjo Miquel Forner (mort el 1560 a Montserrat). Forner va ingressar a Montserrat després de la mort de Cisneros el 1510, ja sota l'abadiat de Pedro de Burgos (1512-1536). La traducció al castellà de les *Considerations*, amb instruccions per a la meditació en la pregària i la contemplació de Déu, va publicar-se en un *Manual para la eterna salvación* (en trobem una edició a Saragossa de 1539), que, causant suspicàcies pel seu caràcter anònim, acabaria en l'*Index et catalogus librorum prohibitorum* de Gaspar Quiroga (edició de 1585).²⁰

Una obra del mateix període és l'*Arpa de David*. A diferència de les obres fins ara esmentades, aquesta és un manuscrit que no va arribar a

19. *Ibidem*, p. 17.

20. Aquest *Manual* inclou també el *Directorio para las horas canónicas* abans esmentat. Vegeu Francisc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, «Tres ediciones anónimas del siglo XVI de la escuela espiritual del Monasterio de Montserrat», dins *Varia Bibliographica. Homenaje a José Simón Díaz*, Madrid, Kassel, Edition Reichenberger, 1988, pp. 35-39.

impremta, però que és creació de Benet Vila, que va professar a Montserrat poc abans de l'arribada de Miquel Forner, el 1509 i, per tant, en vida encara de Cisneros.²¹ Compilat entorn els anys 1538-1540, l'*Arpa de David* acompanya en aquest cas els salms del Psalteri, seleccionats en la segona part del manuscrit (concretament, aquells penitencials) de reflexions per a la seva pregària, explicant en «las propiedades de los psalmos según de diversos sanctos doctores y sanctos padres letrados y devotos [...]».²²

5. *El Compendio breve i Ignasi de Loiola a Montserrat*

Entre els treballs de l'escola espiritual de García Jiménez de Cisneros n'hi ha un que és del tot hereu del *Exercitatorio*, actuant, de fet, com la síntesi del primer, i de part del *Directorio de las Horas Canónicas*: el *Compendio breve de Ejercicios espirituales*, d'autor anònim, que circulava de manera manuscrita des de la dècada de 1520 i que s'imprimiria a l'impremta montserratina el 1550, si no abans.²³ Xavier Melloni ha editat el text dins la Biblioteca de Autores Cristianos amb un molt necessari estudi introductori que aporta llum sobre alguns dels dubtes que es tenien sobre l'autoria del text així com els manlleus d'aquest per part d'Ignasi de Loiola, peregrí a Montserrat el 1522, en la preparació dels seus propis *Ejercicios*. Melloni assenyala com, efectivament, el *Compendio* podria tractar-se «de un eslabón en la sucesión de

21. Joan REQUESENS I PIQUER, «Una reimpressió en la tradició contemplativa: l'anònim montserratí Compendio breve de ejercicios espirituales (s. XVI)», *Arxiu de textos catalans antics*, 27 (2008), pp. 471-472.

22. E. Duran, dir., *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. IV, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2008, p. 173.

23. La «compilació cisneriana», com escriu el P. Altés, va ser reeditat al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII i va esdevenir el manual dels convents benedictins de la Congregació Claustral Tarraconense. A ALTÉS I AGUILÓ, «La impremta i el llibre a Montserrat (segles XV-XIX)», p. 36.

dos grandes tradiciones: la benedictina y la de la Compañía de Jesús». ²⁴ Tradicionalment el text s'ha atribuït al successor de Cisneros al capdavant de l'abadia montserratina, Pedro de Burgos: així ho va suggerir el P. Albareda, datant la compilació de l'obra entorn l'any 1520 (fent del tot impossible atribuir el text al mateix Cisneros, com la tradició montserratina des del segle XVII havia fet). ²⁵ Albareda escriu:

L'Abat Burgos fou el deixeble preferit del P. Cisneros, i continuà integralment l'obra començada per ell a Montserrat; sabem que fou un fervent admirador de les obres espirituals del gran abat i que les propagà arreu. És molt natural que el deixeble predilecte fes un resum de les obres del Mestre, per tal de fer més avinent i posar a mans de tothom les doctrines tan venerades. ²⁶

Més avinent i posar a mans de tothom: la transmissió als laics. Entre els lectors del manual de síntesi de l'escola espiritual de Montserrat es va trobar Ignasi de Loiola. Després de caure ferit defensant Pamplona del setge dels francesos, i d'una llarga convalescència en què es lliurà a la lectura de vides de sants, Ignasi es va dirigir cap a Barcelona amb el propòsit d'embarcar-se cap a Roma per obtenir el permís papal per anar a Terra Santa, decidit a seguir les passes de Jesús. Entre 1522 i 1523 el soldat viu entre Montserrat i Manresa, on el descobriment de la seva vocació —la conversió— el reté. Fruit de la reforma de Cisneros, però també de la contribució de religiosos vinculats a Montserrat com l'ermità Bernat Boïl, home de confiança de Ferran II i del seu germà Joan d'Aragó, arquebisbe de Saragossa, l'abadia benedictina havia guanyat fama pels seus confessors i els monjos eren apreciats com a consellers espirituals. ²⁷ Així, Ignasi va trobar en el benedictí Joan Cha-

24. MELLONI, *Compendio breve de Ejercicios Espirituales*, p. XV.

25. *Ibidem*, pp. XXV-XXVI i Anselm M. ALBAREDA, «Bibliografia dels Monjos de Montserrat del segle XVI», *Analecta Montserratina*, 7 (1928), pp. 110-111.

26. ALBAREDA, «Bibliografia dels Monjos de Montserrat del segle XVI», p. 111.

27. MELLONI, *Compendio breve de Ejercicios Espirituales*, p. XVII.

non la persona que encaminà la seva reforma interior.²⁸ Dies més tard, establert a Manresa de manera indefinida durant mesos, el peregrí va reflexionar sobre la seva relació amb Déu i es cultivava en literatura espiritual, com ell mateix indica a la seva *Autobiografía*:

Ultra de sus siete horas de oración, se ocupaba en ayudar algunas almas que allí le venían a buscar, en cosas espirituales, y todo lo más del día que le vacaba daba a pensar en cosas de Dios, de lo que había aquel día meditado o leído[...].²⁹

Els *Exercicios espirituales* de Sant Ignasi neixen fruit de la seva experiència a Montserrat i Manresa, i del contacte amb la *devotio* moderna montserratina. El fundador de la Companyia de Jesús recull la metodologia de l'oració mental, que no era original de Montserrat però que ell coneix a través de les obres de Cisneros i, potser, de l'abat Burgos, condensant «d'una manera exemplar i típica la seva pròpia experiència de convertit i sant, fent-ne un mètode de decisió aplicable a tothom i a la vegada un manual d'ascesi que inicia l'ànima en la vida mística».³⁰ De fet, malgrat les influències que tot seguit comentarem, l'obra ignasiana era en sí mateixa única i original, amb una proposta d'exercicis dividits en quatre setmanes que tenien, tanmateix, la metodologia cisneriana per als monjos –i altres manlleus d'origen benedictí– com a model. Així, per Ignasi de Loiola, els exercicis són l'instrument, com els va descriure Sant Bonaventura, per unir-se amb Déu i, en expressió ignasiana, « cercar i trobar la voluntat divina » en l'home, meta final de Cisneros i d'Ignasi.³¹

28. Josep M. RAMBLA, *Introducció*, IGNASI DE LOIOLA, *Exercicis espirituals*, Barcelona, Fragmenta, 2017, p. 15.

29. IGNASI DE LOIOLA, *Obras*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1997, p. 117.

30. Gaston FESSARD, *La dialectique ignatienne des Exercices spirituels (documents inédits)*, citat i traduït a RAMBLA, *Introducció*, p. 23.

31. «Por [...] ejercicios espirituales, se entiende todo modo de examinar la conciencia,

La crítica interna dels textos, com la desenvolupada per Melloni,³² assenyalava les coincidències entre la metodologia cisneriana i els exercicis de Sant Ignasi (per exemple, en l'ús de regles i consells per a la contemplació, i en altres consideracions metodològiques per encaminar la pregària). L'anàlisi textual, però, evidencia també la independència del text ignasià en l'estructura dels exercicis (quatre setmanes, davant les sis setmanes del *Compendio* i l'estructura en set dies, clarament monàstica, del *Exercitatorio de la vida spiritual*), independència també constatable en la incorporació d'elements genuïns que semblen ser del fundador jesuïta.

Creiem que dos dels elements més rellevants de l'escola espiritual montserratina que Ignasi va experimentar a Montserrat i va prendre en préstec per al seu propi exercitatori és la pròpia concepció alliberadora de l'ofici diví (la pregària i la vetlla) i la pròpia concepció benedictina de la humilitat, que predisposa l'home per a la seva conversió. Sobre la importància de l'ofici diví, ja hem vist com Sant Benet es mostrava preocupat per posar d'acord la paraula amb la ment en la lloança de Déu, ja des dels mateixos inicis del monacat occidental. Mil anys més tard, a les seves comunitats, Cisneros va impulsar una reforma espiritual i un programa d'estudis que posés els seus monjos en el camí de la concordança veu-ment-esperit. Així, Cisneros recorda als seus exercitants, seguint amb la tradició benedictina, que la nit és el temps més convenient per a pregar.³³ Per Ignasi la nit és un temps de vigília, de

de meditar, de contemplar, de oral vocal y mental, y de otras spirituales operaciones, según que adelante se dirá. Porque así como el pasear, caminar y correr son ejercicios corporales; por la mesma manera, todo modo de preparar y disponer el ánima para quitar de sí todas las afeciones desordenadas, y después quitadas, para buscar y hallar la voluntad divina en la disposición de su vida para la salud del ánima, se llaman ejercicios spirituales». A IGNASI DE LOIOLA, *Exercicis espirituals*, primera anotació.

32. MELLONI, *Compendio breve de Ejercicios Spirituales*, pp. XL-XLV.

33. «Hermanos muy amados, en el libro de los psalmos se escribe de aquel gran propheta David que dezía: 'Pensé de noche con mi corazón, y exertiváme y alimpiava el mi spíritu'. Pues así es, el devoto religioso que desea el spíritu hecho 'a la imagen y

vetlla, que li recorda els seus temps de soldat en què havia de descansar a l'aguait, esperant l'atac de l'enemic, *vetllant* les armes (com va fer a Montserrat vetllant la Mare de Déu davant l'altar),³⁴ sempre a punt per lluitar. Aquest combat silenciós, preludi d'una batalla tumultuosa, s'esdevé en el camí de conversió del cristià. En el començament de la segona setmana dels *Exercicios* Ignasi proposa la meditació on l'exercitant visualitza un rei terrenal, temporal, que contempla la vida del rei etern i referencia la vetlla nocturna:

Mi voluntad es de conquistar toda la tierra de infieles; por tanto, quien quisiere venir conmigo, ha de ser contento de comer como yo, y así de beber y vestir, etc.; asimismo ha de trabajar conmigo en el día y vigilar en la noche, etcétera; porque así después tenga parte conmigo en la victoria, como la ha tenido en los trabajos (EE 93).³⁵

Quant al tractament que Sant Benet fa de la humilitat, el *Compendio breve* fa una glossa dels dotze graus de la humilitat (capítols 498-510) que el fundador benedictí va incloure a la seva regla: (1) temor de Déu, (2) no estimar la pròpia voluntat, (3) obediència, (4) paciència, (5) franquesa i admissió de faltes, (6) humiliació, (7) sinceritat, (8) fidelitat a la regla i als superiors, (9) silenci i discreció en les respostes, (10) seriositat, (11) parquedat, (12) humilitat en el gest i en cos. Els *Exercicios* recullen la humilitat benedictina en una síntesi de tres graus o camins per assolir aquesta humilitat, exclausturada, és a dir, sense les consideracions comunitàries i monàstiques del text de Sant Benet.³⁶

* * *

semejança de Dios' (...) conviene a saber, de estado de paz y tranquilidad a estado tan mutable, reformar y restituyr al grado primero», i més endavant, Cisneros afegeix: «Y el tiempo más conveniente para orar es la noche». A JIMÉNEZ DE CISNEROS, *Exercitatorio de la vida spiritual*, cap. II i cap. VIII.

34. A IGNASI DE LOIOLA, «Autobiografía», *Obras*, p. 111.

35. *Ibidem*, *Exercicios Espirituales* (EE), p. 142.

36. EE 165-167. Dins *Ibidem*, pp. 180-182.

El corpus literari montserratí que neix amb l'arribada de García Jiménez de Cisneros al santuari benedictí a finals del segle xv, coincidint amb la instal·lació d'una impremta que va esdevenir un dels grans centres impressors de literatura devocional, esdevé un testimoni excepcional de la *devotio* moderna del Cinc-cents a Catalunya i explica la formació d'un centre clau de l'Humanisme cristià, com hem vist, de naturalesa cristocèntrica. Constitueix una literatura espiritual que cal seguir estudiant per identificar les transferències entre les formes i metodologies de pregària i contemplació monàstica –influenciada per una espiritualitat renovada originària dels Països Baixos– i la literatura espiritual destinada a laics o amb gran èxit entre la població seglar, com va ser el cas dels *Exercicis* ignasians. No en va, Cisneros no ocultava el desig que el seu *Exercitatorio* sortís dels murs de Montserrat i d'altres convents de la seva congregació. Ho va fer només en la versió castellana, editada simultàniament a l'edició en llatí, el 1500, amb una addenda final: «El qual [tractado] compilamos assí en vulgar, porque nuestra intención ha seydo de hacerle para los simples devotos, y no para los letrados soberbios. Ca los humildes, por mucho que sepan, no menos estimarán lo bueno por ser dicho en vulgar y llano estilo».³⁷

37. JIMÉNEZ DE CISNEROS, *Obras completas*, II, p. 454.